

Brassai a népért és a magyar nyelv tisztaságáért.¹

Brassai Sámuelről akarok beszélni, aki a mult században az ardeali magyar tudomány messze kimagasló fáklyavivője volt. A legkülönbözőbb tudományok területein teljes otthonossággal mozgott. De csupán azt a munkásságát akarom ismertetni, melyet az elmaradott és lenézett nép emelése és nevelése érdekében végzett és azokat a küzdelmeit, melyeket a nyelvbe becsuszott magyartalanságok ellen egy hosszú életen keresztül folytatott. Ez a téma Ardealban ma is időszerű. Ma is elkélne egy Brassai, hogy a magyar nyelvbe becsuszott idegenszerűségeket állandóan irtsa és ostorozza.

Brassai 1800-ban született, „ott, ahol a nap kétszer kel fel“. Szüleitől áldott és gazdag adottságokat örökölt. Édes atyja valószínűleg falja az ujonnan megjelenő könyveket, anyja még a rántás kavargatása közben is olvas. Egy örömtelen s éhínség miatt megszakított iskolázás befejezése után főuri családokhoz kerül nevelőnek s 1837-ben az aulikus szellemű öregek és a reformkor szellemével telített lelkű ifjabbak harca után megválasztották a cluji unitárius kollégium tanárának. Ő volt az első, aki magyarul tartotta székfoglaló értekezését. Két év múlva az intézet élére kerül s a főgondnok ellenzése mellett oly erős és céltudatos reformmunkát kezd, melynek eredménye az, hogy a latint a magyar tanítási nyelv váltja fel.

Megindítja a *Kék könyvtárt*, külföldről térképeket hozat a földrajz tanításához. Megszervezik a *nevelésügyi bizottságot*, mely igen beható módon foglalkozik az oktatás és nevelés kérdéseivel. Cluji tanárok megalkotják Ardealban az *első nevelési kört* 1846-ban Pestalozzi születésének 100 éves fordulójára alkalmából.

Ezt a lendületes reformmunkát megakasztotta a szabadságharc. 1848 március 20-án, mikor a pesti események híre Clujra

¹ Budapesten 1936 máj. 14 én tartott rádió-előadás.

jutott, Brassai azzal kezdte előadását: „Jegyezzék meg, hogy a szabadság zászlóját elsősorban mindenütt a fiatalság ragadta meg és hordozta körül.“ Ezután az események gyorsan követik egymást. Katonának állott be. Aztán bujdosnia, menekülnie kellett, míg 1851-ben felkerült Pestre. Kilenc évet töltött itt. Az alkotmányos élet derengésére megalakult 1859-ben az Erdélyi Múzeum Egylet, amely múzeumórré választja Brassait, akinek a részére az unitárius egyház vezetői, hogy tanáruul megnyerhessék, egy tanzék költségeit összegyűjtik, minthogy az egyházi pénztár e terheket már nem fedezhette. De tanári teendőit csak pár évig végezte, mert az E. M. enélkül is éppen elég dolgot adott neki. 1872-ben megnyílik a cluji tudományegyetem, melynek mennyiség-tani tanszékére nevezték ki 1883-ban saját kérésére nyugalomba bocsátották. Clujon halt meg 1897-ben.

Ezek az ő külső életének legfontosabb sorsfordulatai. Nincsen ebben semmi rendkívüli, semmi olyan mozzanat, ami általános figyelmet igényelhetne. Legfeljebb az a 97 esztendő, amelyet születési idejének bizonytalansága miatt a magyar köztudat sokáig 100 esztendőnek tartott s melyhez még a király és a közoktatásügyi miniszter is szerencsekívánatát tolmácsolta. De ez az élet csak keret, melynek tartalmát egy példátlanul gazdag szellemi élet küzdelmei, törekvései és eredményei adják. Nincs a XIX. század magyar szellemtudományi történelmének egyetlen jelentékenyebb mozzanata, melyben Brassai mint vezető, bíráló, iránytmutató, tévedéseket oszlató tényező részt ne vett volna. Az a gyönyörű lendület, melyet a magyar tudomány a hosszú szellemi tespedés után a reformkorszak küzdelmeivel és sikereivel vett, nem kis részben éppen Brassai érdeme. A szabadságharc előtt a *Nemzeti Társalkodóval* és a *Vasárnapi Ujsággal* a népnevelés és a szellemi érdekek iránti fogékonyság felkeltésével kulturtörténeti hivatást teljesített. A tudományok legkülönbözőbb területein szuverén hatalomként uralkodott. Majdnem példanélküli szellemének ez a nagy területeket átfogó ereje. Nem jellemző-e erre, hogy a Magyar Tudós Társaság először a matematikai osztályába választja be és sokkal később a filozófiai osztályba teszi át? És nem nagy bizonyíték-e, hogy a cluji tudományegyetem első tanári testületének kinevezésekor az ő megbízása azért késik, mert a miniszter nem egyhamar tudja eldönteni, hogy melyik karra nevezze ki? Halálát a Tudo-

mányos Akadémia elnöke azzal a jellemző megállapítással jelenti be, hogy meghalt „az utolsó magyar polihistor“. A tudományok birodalmában nagybirtokos volt és kitűnően megmivelt termékeny területei voltak.

Egész életét átfogó nemes szenvedélye a tanítás volt a szó legtágabb és legnemesebb értelmében. Nemcsak az ifjúságé, hanem az egész nemzeté, melybe korát megelőzően a népet is belefoglalta. Folytonosan tanult, hogy taníthasson, mert elég korán észrevette azokat a hiányokat és hibákat, melyek a magyar ugar egész területén eléje tárultak. Tanult, nem azért, hogy sokat tudjon, hanem azért, hogy szelleme gyakorlati irányának megfelelően sokat taníthasson, sokat használhasson nemzetének, hogy a nemzet művelődési ösztönét felkelthesse s a népet a haladás útjára indíthassa. A Vasárnapi Ujság (1834—1848-ig) nemcsak a művelt osztálynak volt vasárnaponként várvavárt házibarátja, hanem a népnek is kedves olvasmánya, mert élete körébe eső tanácsokat, hasznos és mulattató olvasmányokat kap benne. Ebben mondja egy helyt (1843 jan. I. sz.) „Ha én iskolamester lennék, alázatos mesterségemet a világ minden mesterségénél többre becsülném.“ Ez nála nem puszta frázis, hanem élete igaz értelmének és hivatásának őszinte megvallása. Az asszonyoknak tanácsokat ad, hogy hogyan neveljék gyermekeiket, a tanítóknak, hogy a földrajz tanításánál a falra térképeket rajzoljanak és hogyan tanítsák a gyümölcsfa tenyésztést, a gazdáknak, hogy a juhtenyésztés hogyan hajt több hasznot; a gazdasszonynak, hogy szőttését hogyan fesse. Aztán ismerteti idegen országok népeit, szokásait, állatait és növényeit. Ismerteti a fölfedezéseket. És nem sajnál semmi fáradságot, hogy népében a tudás és haladás iránti vágyat felkelthesse. Ő nemcsak megértette, hanem, minden erejével munkálta is Ardealban Széchenyi nemzetnevelő programjának célját, melyet így tüzött ki: a nemzet emelkedése, kulturában való előhaladása a „kimivelt emberfők“ számától függ.

Szellemének ez a nemzeti beállítottsága teszi őt mindennekefelett a magyar nyelv ellenőrévé, sajátos vonásainak védelmezőjévé. A nemzeti szellem legsajátosabb és legnemesebb alkotásának a nyelvet tartja. És kiméletlenül támadja és ostromozza azokat, akik hozzáértés nélkül és kiméletlenséggel bánnak azzal a nyelvvel, „melynek hangjainál szebb zenét füle nem ismer.“ Ezért írja

Critikai Lapok című vállalatának élére: „Tiszteljük őseink nyelvét.“ Nyelvünk tisztaságának szent ügye annyira szívében feküdt, mint az édesanyának leánya jóhírneve, becsülete. Maga mondja: „Ha valaki, én bizonyosan szeretem nyelvünket, oly hévvel, mely senki- nek sem enged.“ Több, mint félszázadon keresztül küzd a magyartalanságok ellen, küzd a szófaragók és fordítók rombolásai ellen, kiknek „keze szennye mindenütt ott marad őseink nyelvén.“ Nemcsak a „nyelvújítók“ csonkított szavait üldözi és irtja, hanem főkép az idegenizű mondatszerkezetektől és kifejezésektől irtózik és óv, nehogy „szegény nyelvünknek éppen a gyökerére essék a féreg.“ Az volt a véleménye, hogy az édesanyai nyelv helyességéért sikraszállni tudományos és hazafias érzéstől diktált kötelesség.

Milyen volt a helyzet az anyanyelv tekintetében a XIX. század elején? A felvilágosodás nyugatról az új eszméknek és fogalmaknak egész áradatát hőmpölyögtette felénk, melyek úgy törtek be akkor is Dévénynél, mint 100 év múlva Ady új dalai. De a nyelv szegény, parlagon maradt, bárdolatlan és nehézkes volt. Milyen is lehetett volna? Hiszen a majtényi sikon elhangzott utolsó kurucnóta után a nemzeti szellem halálos álomba merült. A közélet, a törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, a tudományok és iskolák nyelve a latin volt. A főurak szalonjaiban németül és franciául csevegtek. Széchenyi fellépése után 10 esztendővel is keserűen panaszozza, hogy a magyar nyelvet a főurak az előszobákba és az istálókba száműzték. II. József a közigazgatást reformálni akarván, a latin helyébe a német, vagy magyar nyelvet akarta behozni, de a kancellária urai a németet ajánlták, mert a magyar nyelv szegény és nem képes a közigazgatás fogalmait és műszavait kifejezni. De nemcsak a közigazgatás, költészet és irodalom, hanem a tudomány nyelve is fejletlen, szegény és majdnem azt mondhatnók: használhatatlan volt. Apácai a subiectumot „valami alá vetett dolog“-nak, az obiectumot „előbbretétetett dolog“-nak fordítja. Ki ismeri fel e két szóban a mai alanyt és tárgyat? Az aequatort „a földet két egyenlő részre osztó abroncsnak“, a combinatiót „most egy, majd más szín alatt való előfordulásnak“, a mathezist „tudákosság“-nak. És így tovább a végtelenségig. Ilyen körülmények között indult el a nyelvújítás. Erre az utra először Barczafalvi lépett, de a vezetést nemsokára Kazinczy vette át. Fordításai közben sokszor tapasztalta, hogy mennyit kell izzad-

nia, míg egy idegen mondat értelmét olyan magyar mezbe öltözteti, mely az ő esztétikai igényeit kielégíti. Ebben a törekvésében nem riad vissza idegenszerűségektől sem, csakhogy szép legyen a kifejezés. Kisfaludy valósággal sir örömeiben, mikor másoknál egy-egy rövid, hajlékony és használható új szót olvas, s mikor észreveszi, hogy öntudatlanul ő maga is alkotott egy néhányat. Kazinczy esztétikai finomkodásában nagy megvetéssel beszélt a népről és a nép nyelvéről. Dicsőséget látja abban, hogy „nem az alnépnek énekel.“ Kiss Jánoshoz írja: „Koppantó! mely rut szó ez! Mely vadságra mutat ez!“ „Szólásunk a köznép szólásaitól eltávozván, nemesebbé lesz, energiát, precíziót, kellemet, zengést nyer.“ Toldi is azzal hadakozik Szarvasék ellen, hogy megtámadják az irodalom nyelvérzékét s azt egyedül a parasztságnak ítélik oda és ezzel visszataszítják a régi szegénységbe és azon körbe, „melynek legkedvesebb élvezete a fokhagyma és a bagó.“ E téves alapról kiindulva gyártani kezdték az új szavakat, régieket átalakítottak, megcsonkítottak. Faragták és nyesték őket, mint a kertész a francia izlés szerint a fákat és bokrokat. Tájszókat divatba hoztak, elavult szokat sokszor az értelem megváltoztatásával felélesztettek. A szóképzés terén semmi törvényt nem ismerve és nem tisztelve önkényesen csonkítottak s nem ritkán a szók eleven testébe is belevágtak. E téren a szófaragás pálmáját Bugáth érdemelte ki, a *szócsintan* (szó-csinálás) feltalálója, kinek szertelen üzelmére már az akadémia is felfigyel.

Brassai saját módszere szerint megtanult 8–10 nyelvet s hosszú tudományos pályáján kezdettől végig állandóan foglalkozván a nyelvtudomány kérdéseivel, sokkal mélyebben tekintett bele az anyai nyelv szellemébe, hogysen e szertelen és lelketlen szófaragásokat és a magyartalan mondatfűzéseket hallgatagon tűrhette volna. Elvi meggyőződése az, hogy a nyelvet újítani nem lehet, csak fejleszteni és művelni. Mert a nyelv nem szervetlen, mesterséges *productum*, melyet furni, faragni, metszeni, csonkítani, tetszésünk szerint idomítani lehetne, hanem olyan szerves életet él, mint a növény, melynek minden alkotó eleme az élet megélése célját szolgálja. Műveléséről lehet szó, de nem olyanról, amilyenben a francia kertész részesíti a diszkert fáit és bokrait, mikor egyenes és szimmetrikus vonalakban akarja azokat a természet ellenére vezetni, nyesegetni és metszeni, hanem olyanról,

amely a természetes és szerves növekedésnek nem áll utjában, hanem azt minden tőle telhető módon elősegíti. Az is meggyőződése, hogy az egész földkerekségén nincsen szegény nyelv, hogy a nyelv az emberi szellem által termelt eszméket és gondolatokat ki is tudja fejezni. A nyelvújítóknak ezt az állítását, melylyel eljárásukat igazolni akarják, egyszerűen balgaságnak mondja. A fordítók részéről pedig, akik legerősebben szekundálnak a nyelvújítók mellett, nem egyéb ez, mint a tunya lustaság és fordítói lomposság takargatása. És a legtöbb esetben azt a sajnálatos tényt mutatja, hogy sem azt a nyelvet nem tudják kellően, amelyből fordítanak, sem anyai nyelvük lelkét és szellemét nem ismerik valójában, amelyre fordítanak. Hogy a nyelvújítás a nyelv szépségét szolgálja, ez egy olyan üres szólam, amelynek nincs tartalma. Mert a nyelv szóhoz a szép jelzőt nem tehetjük. A nyelvhelyesség kérdésében szerinte a legfőbb birói fórum az egészséges nyelvérzék. Budenz egy irodalmi vitájában azt tanácsolta Brassainak, hogy hagyjon fel a nyelvészkedéssel, amelyhez nem ért. Brassai azzal vág vissza neki, hogy hagyjon fel a magyar szófüzés elemzésével, mert nem neki kezdtek s kivált a magyar nyelvérzék becsméréseivel, „mert abból még sok tanulni valója van“. A nyelvérzéknek ezt a pótolhatatlan adományát a magyar ember az édesanyja tejével szivja magába s ennek a hiányát nem pótolja „a legmagasabb fokon álló s legszélesebb alapon épült tudomány“ sem. A magyar nyelvnek a fordításokkal elrutított és elnemzetietlenített sajátos aikatát és természetét „könnyen elillanó finom zamatnak“ tartja, melyet a nyelvújítás rumjával és füstös pálinkájával eldurvított és érzéketlenné satnyított nyelvérzékkel felfogni, megérezni nem lehet. Brassai felfogása szerint — merő ellentétben Kazinczyéval — a nyelv fejlődésének, haladásának és tökéletesedésének „egyedül ingatlan alapja a népnyelv“. Ez a felfogás ma természetesnek, magától értetődőnek látszik. De hogy mennyire új és mennyire meglepő volt 100 évvel ezelőtt, azt éppen Kazinczy és Toldi felfogása mutatja. Szerinte a magyar nyelv életművezetét a nép szájában kell keresni, nem pedig, miként a nyelvészek, az irodalomnál, amely nyelvünket előbb szégyenlettel, megvetettel, majd midőn ügyet kezdett vetni rá, vagy nem ismerte, vagy szándékosan megfosztotta s aztán durvának, szűknek, ügyefogyottnak deklarálta, legsajátabb, nemzetiesebb vonásait idegenként

eltrafikálta, idegen rongyokat takart rá s így kicégérezve még köszönetet igényel érte. Naggyá lett nemzetek jellemvonása a nyelv szeretete, sajtóságaihoz való forró ragaszkodás. A magyar irodalmi nyelvben a hibákat szépségeknek mondják s a népnyelv töstörzsökös nemzeti vonásait betyárságnak, vagy provinciálizmusnak bélyegzik. Idegen olvasmányok észrevétlenül tompítják nyelvérzékünket s amit más nemzetek irtanak, mi nyelvmívelés cím alatt tárt karokkal fogadjuk, mint Páris grizettjei a kozákokat.

Brassai a magyar nyelv nagyobb veszedelmét, mely annak lelkét fertőzi meg, nem a magyartalan szóalkotásokban, hanem a mondatfűzés magyartalanságaiban látta. Arany János a maga Istenadta nyelvérzékével, amely az irodalmi nyelv utólérhetetlen művésztévé avatta őt, hamar észrevette Brassai kezdeményezésének rendkívüli fontosságát s nem késett őt nagytekintélyű szavával további munkára buzdítani. „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanizmusok s mindenféle izmusok ellen, valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a Carthaginem delendam-ot.“ Brassai, a tudomány, elmésség s logika fegyveres Goliáthja, „lelkünkéből vette a szót“, midőn e rombolás ellen a romlatlan és ép nyelvérzékre hivatkozik s azt is jól cselekszi, ha élesebb metszést tesz e holttetembe. Hunfalvi meg karikást szeretne látni Brassai kezében a magyartalanságok ellen.

Brassai elévülhetetlen érdeme, mit halála alkalmával Simonyi hálás emlékezéssel állapított meg, hogy e küzdelmet megindította s élete végéig sok guny, mellőzés és lekicsinylés közben is fáradhatatlanul folytatta. Mert lelke mélyén begyökerezve élt a meggyőződés, hogy *nyelvében él a nemzet*. Nem frázis volt ez nála, hanem egész élethivatását megszabó elv, melynek velőig ható igazságára csak most döbben rá az ardeali magyarság.

Dr. Gál Kelemen.

Brassai és az ifjúság.¹

Szeretett vendégségére gyűltünk össze. Ez a megterített asztal és ez a megtöltött pohár az Úr asztalát jelképezi, melyhez a jó keresztény komoly lelkiismeretvizsgálás után készül. Idézzük fel tehát hű tanítványok módjára a Mester emlékezetét, hódoljunk szelleme előtt, hogy erőt gyűjtsünk és irányítást vehessünk további küzdelmeinkre. Nagy emberek emlékezete és szellemi hagyatéka olyan örökség, „melyet a lopók el nem lohatnak“, olyan alap, melyen megvethetjük lábunkat és biztosan építhetjük jövőnket. De ez az örökség elkötelezés is, melynek roppant súlyos felelősségét éreznünk kell és feltétlenül vállalunk is.

Brassai páratlanul hosszú s küzdelmekkel teljes életéből csupán két olyan mozzanatot akarok megvilágítani, amelyek a nemzeti nevelés és haladás ügyét szolgálták az ifjúság szíve szerinti kivánságával egyértelműen, amelyek kollégiumunkat középkori megcsontosodott rendjéből és szelleméből kimozdították és a haladás útjára indították. De hogy ezt a munkát jelentőségében megérthessük s Brassai szerepét méltathassuk, vázolnom kell azt a közszellemet, mely a lelkek felett uralkodott künn a politikai és társadalmi életben és benn az iskolában a diákok életében.

Brassai 8 hónap híján ezelőtt 100 esztendővel választott a kollégium tanárává. Megválasztása a szabadelvűek győzelme volt az aulikusok felett.

Ferenc megrettenve a francia forradalom királygyilkosságától és a Martinovics-féle összeesküvéstől, abszolút rendőrszellemű kormányzást vezet be. Eltiltja titkos egyesületekbe, külföldi társaságokba való belépést. 1811 óta nem volt országgyűlés. A bécsi kongresszus után a legsötétebb reakció ütötte fel a fejét. A tanulók bizonyítványába elrendeli a gubernium az erkölcsi magavise-

---

¹ Budapesten a Brassai Sámuel Unitárius Ifjusági Egyesület fennállása tizenötödik évfordulója alkalmából 1936 május hó 15-én a Pannonia-szálló télikertjében tartott serlegbeszéd.